

AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG VISSZATÉRÉSE

(1820—1970)

A mohácsi csatavesztést követő hetekben az országszerte portyázó csapatok képeben jelent meg először a török hatalom Esztergom falai alatt. Ostromra ekkor még nem került sor és így Várdai Pál — a mohácsi ütközetben elesett Szalkai László érsek utóda, addig egri püspök — épségben találta a várat és a várost, midőn 1526 novemberében elfoglalta új székhelyét. A következő tizenhét esztendő azonban újra és újra megpróbáltatást hozott Esztergomra: egyszer az egyik másszor a másik ellenkirály ostromolta, majd pedig a Bécs felé vonuló Szulejmán szultán serege vert táborát körülötte. Várdai érsek ismételten arra kényszerült, hogy elhagyja székvárosát. Különösen súlyossá vált Esztergom helyzete Buda elfoglalása (1541) óta. 1543 tavaszán, Szulejmán szultán újabb hadjáratának hírére, Várdai érsek Pozsonyba költözött. Példáját követte a káptalan sok tagja, csak Sbardelatti Agoston nagyprépost és néhány társa tartottak ki a vár elestéig, amikor ők is menekülni kényszerültek.

Szulejmán szultán 1543. augusztus 10-én tartotta ünnepélyes bevonulását az esztergomi várba. Ettől kezdve 1683. október 28-ig — az 1595-1605. közötti tíz esztendőt leszámítva — a török volt az úr Esztergomban. Ezalatt az érsek és a káptalan Nagyszombatban talált menedéket, melyet azonban ismételten megkeresített a város kiváltságaira féltékeny polgárság ellenkezése és szűkkeblősége¹. Száműzetésüknek Esztergom 1683-ban bekövetkezett felszabadulása sem vetett véget, mert visszakapták ugyan a felszabadított területen lévő birtokaikat, így Esztergomnak érseki és káptalani városrészét is, de magát a várat nem, a város pedig romokban volt. Nem hiányzott ugyan az ígéret, hogy az ország további részeinek felszabadítása után tovább viszik a várban elhelyezett katonaságot de a felszabadító sereg már az Aldunánál járt, a haditanács mégis halogatta a vár kiürítését. Nem segített az 1723. és 1751. évi országgyűlés sürgetése sem.

Csak az 1761 májusában érsekké kinevezett Barkóczy Ferencnek sikerült visszaszerezni a várat a katonaság kezéből. Ekkor nyílt először alkalom arra, hogy az egykori hódoltsági terület többi egyházfője után végre az ország primása is visszatérhessen ősi székhelyére. Barkóczy elkészíttette az újjáépítés tervét és 1763 tavaszán a munka is megkezdődött. Építkezni kezdett a káptalan is, bár csak vontatottan, mert olyanok is voltak tagjai között, akik már beletörődtek helyzetükbe és nem szívesen cserélték fel azt az építkezés és költözködés fáradalmával és költségével. Barkóczy korai halála (1765) után azonban az építkezés abbamaradt és a katonaság visszaköltözött a várba. Ezután tizenegy évig üres volt az érseki szék. Batthyány József, a következő érsek (1776-1799) elért ugyan annyit, hogy a katonaság végleg elhagyta a várat, de sem az építkezés folytatására, sem a székhely visszahelyezésére nem került sor az ő kormányzása alatt. Az újabb, többéves széküresedés idején az 1802. évi országgyűlés ismét sürgette az egyházi központnak Esztergomba való visszahelyezését, sőt azt is elrendelte, hogy a kinevezendő érseknek kötelességévé tétessék az Esztergomba való visszatérés. Károly Ambrus főherceg már ezzel a kötelezettséggel nyerte el az érsekséget, de a napóleoni háborúk idejére eső rövid (1808-1809) kormányzása nem volt alkalmas annak teljesítésére. Végre az ismét évtizednyi várakozás után kinevezett Rudnay Sándor érsek volt az, aki halasztást nem ismerve, már beiktatásának napjával — 1820. május 16 — visszahelyezte székhelyét Esztergomba.

Rudnay Sándor — Rudnay András Nyitra megyei főszolgabírónak és Dóry Annának fia — Vágszentkereszten született 1760. október 4-én. A nyitrai piaris-

ták hatosztályos gimnáziumának elvégzése után az esztergomi egyházmegye papnövendékei közé lépve, a pozsonyi Emericanumban töltött próbaév után, két éven át a nagyszombati Szent István szemináriumban, majd négy éven keresztül (1779-1783) — a budai központi szeminárium növendékeként — a kevéssel előbb Budára áthelyezett egyetemen végezte tanulmányait. A következő évben (1784) ugyanitt nyerte el a doktori fokozatot. Pappászentelése már ezt megelőzően (1783) megtörtént, és utána rövid ideig nevelő volt gróf *Berényi Ferenc* családjánál Lászkáron, majd káplán Császtón és Garamszentbenedeken. Ezután az egyházmegye központjában teljesített szolgálatot: előbb a nagyszombati vikáriátusnál volt levéltáros, majd Batthyány primás pozsonyi irodájába kapott beosztást, ahonnan titkárként került vissza a nagyszombati vikáriátushoz. 1798-tól tizenhat éven át Koros község plébánosa volt és emellett 1790-től a nagytapolcsányi kerület esperesi tisztét is viselte. 1805 januárjában az esztergomi káptalan tagja lett, és ettől kezdve gyorsan emelkedett nemcsak a káptalani tisztségekben, hanem az egyházi hivatalokban is. Röviddel kanonoki beiktatása után reá bízta az akkor még Nagyszombatban lévő Szent István szeminárium rektorságát (melynek egykor növendéke volt), majd Károly Ambrus érsek az esztergomi kerület vikáriusává nevezte ki (1808). Ebben az időben Buda volt az esztergomi vikáriátus székhelye, így Rudnay Nagyszombattól az ország fővárosává fejlődő Budára került. Így volt lehetséges, hogy még ugyanebben az évben — vikáriusi hivatalának megtartása mellett — magas állami hivatalt is viseljen: a királyi helytartótanács tanácsosa lett. Mindössze egy évig viselte ezt a hivatalt, midőn 1809 augusztusában a legfőbb kormányhivatalnak, az udvari kancelláriának tanácsosává és előadójává (referendarius) nevezték ki. Rudnay kinevezésekor a kancellária ideiglenesen Budán hivataloskodott, de mikor Bécs felszabadult Napoleon hatalma alól, visszaköltözött Bécsbe és így Rudnay is a császárváros lakosa lett.

Rudnay Sándor kancelláriai tanácsosságának hatodik évében, 1815. szeptember 25-én Párizsban² kelt az a királyi oklevél, amely őt — a kevéssel előbb elhunyt Mártonfi József püspök utódként — az erdélyi egyházmegye püspökévé nevezte ki. A püspöki rendet *Hohenwart* Zsigmond bécsi érsek kezéből vette, 1816. április 23-án, a Stefansdomban³. Püspöki székeének elfoglalása után első feladatának tartotta, hogy megismerje Erdélyt, ezt a számára ismeretlen országrészt. Ezért a beiktatását követő három évben tavasztól őszig személyesen meglátogatta egyházmegyéjének valamennyi plébániáját. Első útja a Székelyföldre vitte, amely már több mint három évtizede nem látta főpásztorát. Ő maga számol be arról, hogy útjai során 210 plébániát és 24 szerzetesházat látogatott meg, tizenkét templomot consecrálta, a harangoknak egész tömegét szentelte meg, több mint negyvenezer hívét részesítette a bérmlás szentségében, Űrnapiján körmenetet tartott és meglátogatta a kápolnákat, iskolákat és kórházakat is⁴. Megismerve egyházmegyéjét meglátva annak szükségleteit, 27-ről 50-re emelte a papnövendékek számát, bővítette a szeminárium tanulmányi rendjét, gyarapította a tanárok számát és javította ellátásukat. A szerzetesnövendékek számára külön tanfolyamokat szervezett, hogy minél alkalmasabbá váljanak a lelkipásztori munkára. Visszaállította a káptalan közös imáját, amely már három évszázada szünetelt. Helyreállította a már kétszáz év óta elhagyott tordai plébániatemplomot és megújította a ferencesek gyulafehérvári templomát. Az aszályos 1816. esztendő követő inség idején megnyitotta az éhezők számára a püspökség magtárait, sőt még vásárolt is gabonát, hogy azt szétoszthassa. Káptalana írja róla, hogy semmit el nem mulasztott, ami alkalmas volt a hitélet, az egyházi fegyelem és a közjó előmozdítására.

A bécsi udvar körében már 1818-ban híre járt annak, hogy a király Rudnayt szándékozik kinevezni Esztergom érsekévé⁵. Ez a híresztelés vált valóra, amikor Ferenc király a VII. Pius pápánál Rómában tett látogatásából hazatérőben, az 1819. július 12-én Firenzében kelt oklevelével Rudnay Sándort esztergomi érsek-

ké és az ország primásává nevezte ki. Ezzel mintegy viszonzni kívánta a pápa szíves vendéglátását és jelét kívánta adni, hogy ő maga is előmozdítani óhajtja Róma kívánságának teljesülését. Az érseki szék betöltését és a kiválasztott személyt egyaránt örömmel fogadták mind itthon, mind Rómában... Még azok a kevesek is, akik kifogásolták, csupán azon ütköztek meg, hogy egy köznemes került Károly Ambrus főherceg örökébe.

A pápa az 1819. december 18-án tartott konzisztoriumban erősítette meg Rudnay kinevezését. Mire a bulla Rómából megérkezett, már a tél közepére járt az idő. A kinevezése óta eltelt hónapokat arra használta fel Rudnay, hogy megszilárdítsa az Erdélyben megkezdett újjáépítő munka eredményeit és előkészítse érseki beiktatását. Volt mit előkészíteni, mert haladéktalanul teljesíteni akarta a kinevező diplomának azt a kívánságát, hogy mihelyt az idő és a körülmények megengedik (*quamprimum tempus et circumstantiae admiserunt*), Esztergomba helyezze vissza az egyházmegye székhelyét. Nehogy megismétlődhessék Barkóczy félbemaradt kísérlete, az esztergomi elhelyezkedés kényelmetlenségeivel nem törődve, nyomban vissza akart térni az ősi székhelyre és csak azután kívánt hozzáfogni a szükséges építkezéshez. A beiktatás és egyben a visszatérés napjaul 1820. május 16-át tűzte ki.

Rudnay április 4-én vett búcsút Erdélytől és útnak indult, hogy a kítűzött napra Esztergomba érjen. Ütközben április 8-án, Máriaradnán *Köszeghy* László csanádi püspök kezébe letette a pápa iránti hűségesküt (*juramentum fidelitatis*) és átvette tőle az érseki palliumot, másnap pedig felszentelte a radnai kegytemplomot⁶. A radnai Szűzanya iránti tisztelete élete végéig elkísérte: kívánsága szerint szívét a radnai templomban tették el. Innen nagyobb kerülővel Bécsbe ment. Ott május 7-én átvette a Szent István rend nagykeresztjét és még azon a napon megbízást adott *Ludwig van Remynek*, a Hofbauamt igazgatójának, az esztergomi építkezés megtervezésére. Ezután a pozsonypüspöki érseki kastélyba vonult vissza. Mint káptalanának írta: a magányban Isten segítségét akarja kérni, hogy az ő dicsőségét és az egyház javát előmozdíthassa új hivatalában.

Püspökből május 14-én indult el és — Mocsán töltve az éjjeli pihenőt — másnap Nyergesújfalun keresztül közeledett Esztergom felé. Esztergom megye és a primási nemese (predialisták) lovascsapatától kísérve 15-én a kora délutáni órákban ért Dorogra. Itt találkozott *Koháry* Ferenc kancellárral, aki Budáról szintén Esztergom felé tartott, hogy a király képviselőiben beiktassa Rudnayt Esztergom vármegye örökös főispánjába. Együtt érkeztek az esztergomi Szent Vendel piacra (ma: Hősök tere), ahol most a Rudnay által emelt Szent Anna templom — a magyar klasszicista építészet első kerek temploma — áll. Itt az egész országból összegyűlt küldöttségek élén *Makay* Antal besztercebányai püspök üdvözölte a primást és a kancellárt. Kissé távolabb a város egykori budai kapujának helyén a városi magisztrátus köszöntését fogadták. Az ünneplő nép sorfala között vonult tovább a menet a városon keresztül az ideiglenes székesegyházul kijelölt vízi-városi plébániatemplomig. Ennek kapujában az esztergomi és a pozsonyi káptalan tagjai fogadták az érseket, aki a templomban tartott hálaadás után a szomszédos, egykori jezsuita kolostorban elkészített szállására vonult: ezt választotta ideiglenes rezidenciául⁷. Az ideiglenesség azonban véglegessé vált: ismételt átépítések után ma is ez az épület az érseki palota.

Másnap, május 16-án (pünkösöd előtti kedd volt) reggel 7 órakor kezdődött a beiktatás szertartása. „A nagy méltóság, a tisztelet, a vagyon és a tekintély nem boldogít engem. Ezek sok veszéllyel járnak, melyek inkább félelemmel, mint örömmel töltenek el bárkit is, aki valódi értékük szerint becsüli őket. Én azért tartom szerencsésnek magamat, mert szélesebb tér nyílik előttem, hogy szolgálhassam a szent vallást épűjő, mint a közjót, a királyt és az országot, az egyházat és az édes hazát, Szent Péter székét és az apostoli király trónusát és — ami a

legigazibb öröm — előmozdíthassam mások javát” — mondotta Rudnay ünnepi beszédében⁸.

Dél előtt 10 órakor a megyeházán folytatódott az ünneplés: a főispánságba iktatták be az új primást. Ezután elindult a hosszú kocsisor az ősi várba. A 18. században épült egykori helyőrségi templomban tartott hálaadás után nyolcszáz terítékes ebéd fejezte be az ünnepet. A vendégek deszkasátorokban és a Bakócz-címerrel ékes középkori primási palotában ültek asztalhoz. Ebben a Batthyány primás által helyreállított emeletes épületben ez volt az utolsó ünnepség: az a sors várt rá, hogy a középkori bazilikának még meglévő maradványaival, valamint a helyőrségi templommal együtt helyet adjon az új székesegyháznak.

17-én a beiktatáson megjelent tíz megyéspüspökkel konferenciát tartott a primás, 18-án pedig a káptalan ült össze konzisztoriumra a primás elnöklété alatt. 277 évi távollét után ekkor tanácskozott először a káptalan az alapító szent király városában. Ezzel megtörtént a káptalan visszahelyezése. A visszatérés előkészületeit már előzőleg megtette a káptalan. Még április folyamán lakásokat bérelt a városban, hogy legalább hat kanonok már a beiktatás napjától állandóan Esztergomban lakhasson. Május 11-én pedig, áldozócsütörtökön, utoljára gyűlt össze konventmisére a káptalan a nagyszombati Szent Miklós templomban. A konzisztorium elhatározta, hogy június végéig befejezik az átköltözést és július 1-től kezdve Esztergomban teljesíti a káptalan mind a templomi, mind a hiteleshelyi szolgálatot⁹.

A fáradhatatlan primás 18-án délután ismét összehívta a káptalant és megmutatta nekik a Barkóczy-féle terveket, amelyekhez hasonlóan kívánta felépíteni az új „magyar Sion”-t. Sürgette a tervek elkészítését, és amikor Remy sértődött félreállott, annak egyik beosztottját, Kühnel Pált bizta meg a tervezéssel és az építés vezetésével. A hatalmas méretű talajgyegető munka előrehaladtával 1822. év Szent Adalbert napján (ápr. 23.) országos ünnepség keretében letette az új bazilika alapkövét. A terv szerint 8-10 év alatt kellett volna elkészülnie a nagy műnek és Rudnay leghőbb vágya volt, hogy megérje legalább a székesegyház felépülését. Nemcsak ő dolgozott és imádkozott ennek eléréséért, hanem azt is megkívánta, hogy az építésnél dolgozók naponta misét hallgassanak és csak azután fogjanak munkához. De nemcsak imádságot kívánt munkásaitól, hanem egészségükről is gondoskodott: a betegek számára belegsobát rendeztetett be. Rudnay minden igyekezete ellenére akadályok lassították a munkát: előbb Kühnel halála (1824), majd pénzügyi nehézségek. Ő azonban nem csüggedt, sőt inkább bátorította elkedvetlenedett építészt, a Kühnel helyébe lépett Packh Jánost. „Úgy látszik, Ön kishitűvé lett, mintha a mindenható jóságos Isten meg akarná vonni tőlünk segítségét, melynek eddig csodálatos módon örvendhettünk. Nem volt velünk mindig az Isten? vagy megrövidült az ő mindenható keze? kimerült gazdagsága? Nem győztünk már ezer nehézségen? A mi hírnevünkért dolgozunk talán és nem az egyetlen, örök égi Atya dicsőségéért? Félre tehát minden aggodalmaskodással! Nem szabad, hogy ilyen nagy feladatnál a kislelkűség legyen úrrá rajtunk!” — írta Packhnak¹⁰. Az építkezés hatalmas méreteinek érzékeltetésére szolgáljon ez a néhány számadat: Rudnay életében több mint 800 000 munkanapot, 9000 köböl követ és 17 millió téglát fordították rá¹¹, mégis halálakor csupán megkezdették a kupolát tartó boltívek építését.

A „magyar Vatikán” építése mellett nem kisebb buzgósággal és fáradhatatlan kitartással dolgozott Rudnay a lelkek építésén. Szomorúan látta, milyen rombolást vitt véghez II. József uralkodásának évtizede alatt a jozefinista szellem az egyház és vallás terén. Meglazult a papság és a szerzetesek fegyelme, a püspöki székek jó része hosszú ideig betöltetlen volt, terjedt a hitbéli közömbösség és az erkölcsi lazaság. Mindezek orvoslására nemzeti zsinat összehívását tartotta szükségesnek és ennek előkészítését mindjárt beiktatása után megkezdte. Az 1822. szeptember 8-tól október 16-ig Pozsonyban tartott zsinat sok jelentős intéz-

kedést határozott el. Igaz, hogy a zsinat rendelkezései soha sem léphettek életbe — de ez nem Rudnayn múlott¹².

E két nagy vállalkozáson túl Rudnay Esztergomban is éppen olyan buzgóssággal végezte főpásztori munkáját, amint azt Erdélyben megkezdte. Kormányzásának első éveiben személyesen látogatta végig az egyházmegye városait és nagyobb helységeit, bérmált, templomokat szentelt, templomot és iskolát épített, Nagyszombatban társaskáptalant alapított, a papok továbbképzésére megalapította az esztergomi presbiteriumot¹³. Munkásságának elismeréséül XII. Leo pápa 1828-ban bíborossá nevezte ki és megörökítette érdemeit az 1827. évi országgyűlés is (XXI. törvénycikk.)

Rudnay sokirányú tevékenységéből már kortársai is a templomok építését emelték ki. *Guzmics* Izidor tömör mondata szerint: *Hunc templa loquuntur*¹⁴. Templomépítéssel volt kapcsolatban utolsó főpapi ténykedése is: 1831. szeptember 7-én — hat nappal halála előtt — ő áldotta meg az esztergomi Szent Anna templom kupolakeresztjét.

Ennek a nagy primásnak arcvonásait *Ferenczy* István örökítette meg az utókor számára. A fehér márványból faragott mellszobor — a Keresztény Múzeum egyik kincse — a klasszicizmus hűvös nyugalmával ábrázolja Rudnayt, de ennek ellenére is sugárzik tekintetéből a jószág és a derű. A művész ábrázolását hitelesítik a kortársaktól reánk maradt jellemzések. Egy győri kanonok¹⁵ szerint Rudnay testileg nem erős ugyan, de a munkában mégis fáradhatatlan, hiveinek és növendékeinek atyja, paptársainak testvére, szeméből sugárzik a tisztá, nemes lélek. *Severoli* bécsi nuncius¹⁶ pedig ezt írja róla: minden tekintetben tökéletes, képzett, buzgó, jótkonykodó, munkaszerető és hűségesen ragaszkodik Szent Péter székéhez.

Egy alkalommal Rudnay ezt írta *Ferenczy* Istvánnak: „Oda (t. i. Esztergomba) nemcsak Budáról és Pestről, hanem még más országokból is sokan eljönnek és még többen is el fognak jönni ezután, hogy lássák a nagy munkát¹⁷.” Ez a jóslat valóra vált, bár az általa tervezett építkezés nem valósult meg teljes egészében. Ami megvalósult is, az sem mind Rudnay alkotása — ott van kőbe vésve az őt követő többi három építő-primásnak és a még későbbi utódoknak hite és munkája is. De változatlanul az övé a kezdet érdeme, amit a bazilika előcsarnokában a címere alá véssett egyetlen szó hirdet: „Coepit”.

JEGYZETEK

1. A káptalan és a város viszonyát részletesen ismerteti Gerendás Ernő tanulmánya: „Az esztergomi káptalan visszaköltözése 1820-ban”. (Emlékkönyv Domanóvszky Sándor születésének hatvanadik fordulója — Bp. — 1937 — 185—193. old.) — 2. Ezen a napon írták alá Ferenc császár és király, I. Sándor cár és III. Frigyes Vilmos porosz király a „szent szövetség” okmányát. — 3. Társszentelők voltak Babick Adeodat örmény-katolikus érsek és Dankoereither János bécsi segédpüspök. — 4. Rudnaynak 1820. január 25-én kelt pásztorleveléből. (Primási levéltár — a továbbiakban: PL — Acta Card. a Rudna — Extranea no. 1/1.) — 5. Rudnaynak 1818. októberében kelt levélfogalmazványai Krotky Vincéhez és Thus Jánoshoz. E válaszlevelekből kitűnik, hogy a címzetiek értesítették Rudnayt az udvari hírekről. — 6. 1820. júniusában Rudnay két, gyöngyökkel díszített arany koronát küldött a radnai kegykép számára. (PL — Acta Card. a Rudna — Qua ad Primatem — no. 3/1.) — 7. A belkutatás ünnepeinek leírása megtalálható Kovács Adám kéziratos művének: „Descriptio parochiae Héreg et mei aevi” II. kötetében. (Esztergomi főszékesegyház könyvtár — MSS. II. 23.) — 8. A beszéd nyomtatásban is megjelent: „Præcepta Alexander a Rudna et Divék-újfalu... ad clerum et populum archidioecesis suae occasione solennis in dignitatem installationis...” — Buda, egyetemi nyomda. — 9. „Protocollum venerabilis capituli ecclesiae metropolitanæ Strigoniensis 1807-1823.” 612-618. old. (Az esztergomi káptalan magánlevéltárában.) — 10. A levél kelte 1827. január 24. (PL — Archivum saeculare — „Esztergomi főszékesegyház” című iratössomó. — 11. „Excerpte aus den Amtsbüchern” című kéziratos kötetből. PL — „Bazilika-építési iratok”) — 12. Aktualitása miatt említjük meg, hogy Rudnay a zsinat határozatait feltérjesztő levelében említést tett a „nativa jura episcoporum”-ról. Csernoch ezt a kifejezést „a püspökök ösjogai”-nak fordította. (Csernoch János: Nemzeti zsinat? — Esztergom, 1896. — 19. old.) — 13. Rudnay építtette az esztergomi Szent Anna templomon kívül a héregi, bajcsi és vásszentkereszti templomokat. — Az ő pártfogása alatt kezdte meg működését a pesti központi szeminárium magyar iskolája. (1. „A pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájának munkálatai” I. kötet — 1833.) — 14. „Egyházi Tár” — 1833. 4. füzet 175. old. — 15. Hohenegger Lőrinc: Necrolog. (Neue theologische Zeitschrift — VI. (1833.) évfolyam I. kötet 125 és 251. old.) — 16. dr. Mészleány Antal: „A jozefinizmus kora Magyarországon.” Bp. 1934. — 223. old. — 17. A levél kelte: 1823. december 23. (PL — Acta Card. a Rudna — PE. no. 32/203.)